

**НАШОМУ ДОРОГОМУ ЮВІЛЯРОВІ МАРІЇ ЯКІВНІ ПЛЮЩ
ПРИСВЯЧЕНО**

*Щасливий той, кому дарує Доля
Високу честь із гідністю нести, –
Орати й сіять хоч частинку поля
З великими й красивими людьми!*

СВІТОЧ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА Й ОСВІТИ

Серед професорів найвищих закладів освіти України помітно вирізняється постать *Марії Яківни Плющ*, різнобічністю таланту, невтомною науковою та освітянською працею якої захоплюється кілька поколінь українських мовознавців. Вона – знаний в Україні і за її межами лінгвоукраїніст, авторитетний фахівець зі словотвору, морфології та синтаксису, відомий методист і велика подвижниця розвою рідної мови. Упродовж багатьох років наполегливо й самовіддано досліджує українську мову. Для Марії Яківни науковий пошук і повсякденна творча праця – це органічна потреба, стан душі, кредо життя. Виняткова працьовитість, гострий допитливий розум, цілеспрямованість, жіноче терпіння вивели її на Олімп українського мовознавства.

Творчий доробок Марії Яківни Плющ – великий, досить вагомий і навдивовижу різноманітний. У ньому понад 250 праць, серед яких монографії з актуальних проблем сучасного теоретичного мовознавства, численні статті з граматики, лінгвостилістики та лінгводидактики, підручники й посібники для вишів і середньої школи, довідники, збірники контрольних-тренувальних вправ, програми, методичні вказівки. Він відбиває її широкі наукові зацікавлення морфемікою, словотвором, морфологією та синтаксисом української літературної мови, а ще лінгвістикою тексту та проблемами викладання рідної мови в різних закладах освіти.

Марія Яківна Плющ – одержимий дослідник, автор цікавих підходів до вивчення непростих проблем українського мовознавства, новаторських студій і сучасних підручників та посібників. Вони віддзеркалюють її наукову сумлінність, послідовність у розбудові концепції граматичного ладу української мови, глибоке знання фаху. Свої сміливі ідеї Марія Яківна оприлюднює на лекціях і практичних заняттях, наукових конференціях, семінарах та міжнародних симпозіумах, щедро ділиться ними з аспірантами, пропонує їх для дисертаційного опрацювання.

Першою науковою проблемою, до якої звернулася Марія Яківна Плющ ще в аспірантурі, була проблема способів словотворення в українській літературній мові. У 1957 році вона успішно захистила кандидатську дисертацію “Способи словотворення в сучасній українській мові” (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор А.П. Медушевський). Ця дисертаційна праця була серед перших наукових праць, присвячених з’ясуванню теоретичних засад та формуванню поняттєво-термінологічного апарату словотвору як нового вчення, що згодом посприяло становленню дериватології як окремої галузі українського мовознавства. У цей час з’являються наукові студії з українського словотвору Івана Івановича Ковалика, який увійшов в історію українського та слов’янського мовознавства як дериватолог, автор вчення про словотвір. Цікаво, що вже тоді молода дослідниця заявляє про себе як творчу натуру, про що свідчить, зокрема, її визначення складу основних понять словотвору. На противагу І.І. Коваликові, який виокремив чотири таких понять, вона запропонувала п’ять – словотворча мотивація, словотворче значення, словотворча модель, твірня (словотворча) основа і спосіб словотворення, з яким пов’язала дрібніші поняття, зокрема словотворчий засіб, словотворчий тип, розряд, словотворча категорія, словотворчі класи. Залюбленість у словотвірну проблематику Марія Яківна зберігає впродовж усього свого довгого творчого життя. Із цієї проблеми опубліковано десятки статей, навчальний посібник для вчителів **“Словотворення та вивчення його в школі”** (двоє видань – 1969 і 1985 року), розділ “Словотвір” у кількох курсах сучасної української літературної мови. І щонайприємніше – Марія Яківна Плющ постійно поглиблює, удосконалює концепцію способів словотворення в українській мові, спираючись як на свої спостереження за процесами творення нових слів, так і на матеріали й узагальнення сучасних українських дослідників. Крім традиційних способів афіксального словотворення – суфіксального, префіксального та префіксально-суфіксального, вона, зокрема, докладно представила на матеріалі іменників української мови різновид суфіксального способу – нульову суфіксацію. Очевидним і незаперечним є те, що її праці, присвячені теоретичним питанням словотвору та описові словотвірної системи сучасної української літературної мови, визначили концептуальний підхід до викладання словотвору студентам на філологічному факультеті та учням середніх загальноосвітніх шкіл упродовж кількох десятиліть, а також обсяги матеріалу зі словотворення слів різної частиномовної належності в українській літературній мові – іменників, прикметників, дієслів та прислівників.

Понад троє десятиріч Марія Яківна Плющ вдумливо, ґрунтовно студіює відмінкову проблематику. Вона стала одним із провідних дослідників відмінкової граматики української мови. У 1978 році з’являється її перша теоретична монографія із цієї проблеми – **“Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення”** (К. : КДПІ, 1978. – 108 с.). Наступний етап граматичних пошуків дослідниці увінчав успішний захист у 1984 році докторської дисертації **“Категорія відмінка в**

семантико-синтаксичній структурі речення”, присвяченої актуальним теоретичним проблемам синтаксичної семантики відмінкових граем сучасної української літературної мови. Дослідження цієї проблематики докладніше й ширше розгорнуто в монографії **“Категорія суб’єкта і об’єкта в структурі простого речення”** (К.: Вища школа, 1986. – 175 с.). Новаторство виконаних праць полягало насамперед в утвердженні функціонально-семантичного підходу як перспективного напрямку дослідження граматичної категорії відмінка. Вони дістали схвальну оцінку українських і закордонних мовознавців. Основну увагу в цьому циклі граматичних праць зосереджено на складній організації семантико-синтаксичної сфери багатфункціонального орудного відмінка в українській мові, виявленні його первинних і вторинних семантико-синтаксичних функцій та на його зв’язках з іншими відмінками. Уперше на основі залученого до аналізу величезного фактичного матеріалу Марії Яківні Плющ удалося встановити послідовність появи семантико-синтаксичних функцій орудного відмінка в українській мові. Вона констатувала, що історично первинною функцією цього відмінка є лише функція знаряддя і засобу, яка і тепер посідає основне місце в його семантико-синтаксичній структурі. Решту функцій вважає вторинними, способи формування яких різні. Одні з них постали на базі орудного інструментального (об’єкта, сукупності, способу дії) або давнього орудного “перевтілення” (орудний предикативний та порівняння), інші пов’язані з процесами адвербіалізації іменних форм (орудний тавтологічний, часу, місця) і фразеологізації (орудний порівняння і орудний тавтологічний). Винятково важливе прикладне значення мали запропоновані критерії розмежування орудного знаряддя дії та орудного засобу дії залежно від перехідності/неперехідності дієслів та лексичного наповнення іменників у формі орудного відмінка.

Серед вторинних функцій орудного відмінка однією з найважливіших у сучасній українській мові Марія Яківна вважає функцію вираження об’єкта у придієслівній позиції. Орудний об’єкта, на її думку, як і будь-який інший об’єктний відмінок, формально зумовлений дієсловом, але оскільки позначає субстанцію, цілком охоплену дією, слугує засобом детермінації цього дієслова. Саме тому об’єктна функція орудного відмінка є виявом його граматичної семантики.

Суб’єктне значення орудного відмінка кваліфікує як синтаксичне, властиве лише пасивним конструкціям, серед яких розмежує двоскладні та односкладні речення. В українській мові воно є наслідком конкуренції двох форм вираження діяча при пасиві – **оть** → **від** + родовий чи орудний безприменниковий відмінок, у якій перемогла друга. Цілком слушним є застереження про стилістично обмежене вживання пасивних конструкцій з орудним суб’єкта на сучасному етапі розвитку української літературної мови.

Орудний сукупності, що виражає обсяг охоплення дією суб’єкта або прямого об’єкта, поділено на три семантичні різновиди: орудний сукупності – колективної участі, орудний сукупності – кількісного вияву та орудний сукупності – міри. Чітко схарактеризовано лексичні значення дієслів, з якими вони поєднуються, та іменників, що семантично узагальнюють однорідність складу істот, їхню кількісно не окреслену єдність.

Виокремивши орудний місця як обов’язковий/необов’язковий компонент речення, що виражає просторову характеристику динамічного розгортання дії (з дієсловами переміщення) або статичної дії (з дієсловами на позначення інших конкретних дій або стану), Марія Яківна подала досить важливу історичну довідку про ширший функціональний діапазон значення місця цього відмінка, яке в давнину охоплювало і значення шляху, яким здійснювався цілеспрямований рух, і локалізацію цілеспрямованої дії в межах певного простору, і шлях руху через простір, що перетинається. Для практиків дуже важливі запропоновані критерії розмежування згаданих просторових значень орудного відмінка та умови передання деяких із цих значень применниково-відмінковим формам і прислівникам.

Цікавий у теоретичному і прикладному аспектах орудний часу, що виражає темпоральну характеристику дії, яка визначає часовий відрізок, упродовж якого відбулася дія, або вказує на невизначений час її тривання. Простежено трансформацію другого значення в дистрибутивне, що окреслює часовий відрізок, у межах якого регулярно повторюється дія, та в інтенсивне дистрибутивне, що вказує на інтенсивність повторюваної дії.

Обґрунтовано виокремлення орудного способу дії як вторинного значення, що розвинулося на основі інструментального, а також асоціативного та інших давніших значень. З’ясовано можливі способи інтенсифікації дії як її якісної характеристики, серед яких використання прикметників і займенників та вживання форм орудного відмінка іменників із спільнокореневими дієсловами, які збереглися в українській мові у складі фразеологізмів та усталених словосполук.

Орудний порівняння визначено як найновіший функціональний різновид орудного відмінка в українській мові, що є наслідком переходу від значення перетворення (перевтілення) до значення

уподібнення і порівняння, указано на неоднозначність потрактування цього значення в сучасному мовознавстві. Він досить непростий з погляду лексико-семантичного вираження й об'єкта порівняння у формі орудного відмінка, і дієслів, з якими він пов'язаний.

Навіть цей короткий огляд концептуальних засад диференціації семантико-синтаксичної сфери орудного відмінка засвідчує талант Марії Яківни Плющ як теоретика-граматиста, автора першої і єдиної в українському мовознавстві фундаментальної праці з відмінкової граматики.

Свою наукову позицію вона обґрунтувала і в такій непростій проблемі, як співвіднесеність відмінкових форм у межах певних семантико-синтаксичних функцій, зокрема у функції суб'єкта дії, об'єкта дії, інструменталія та ін. Її теоретичними узагальненнями скористалися автори типологічних студій з граматики.

Упродовж усього свого життя Марія Яківна Плющ цілеспрямовано працює над створенням сучасного і найповнішого опису граматичної системи української літературної мови, за яким навчає разом зі своїми колегами студентів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Першою спробою став підручник **“Сучасна українська літературна мова”** для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти, де вона один з основних авторів і редактор (К. : Вища школа, 1994. – 424 с.). Цей підручник перевидано сім разів: К. : Вища школа, 2000. – 430 с.; К. : Вища школа, 2001. – 430 с.; К. : Вища школа, 2002. – 439 с.; К. : Вища школа, 2003. – 430 с.; К. : Вища школа, 2005. – 439 с.; К. : Вища школа, 2006; К. : Вища школа, 2009. – 431 с. Згодом Марія Яківна самостійно створила такий опис нормативної граматики, що поєднав традиційні підходи до вивчення морфеміки, словотвору та морфології і нові підходи, пов'язані з осмисленням мовних одиниць на засадах функційної і категорійної граматики. Його викладено у двох виданнях підручника **“Грамматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія”** (К. : Вища школа, 2005. – 286 с. та К. : Видавничий Дім “Слово”, 2010. – 328 с.). Цей підручник відрізняється від підручників з граматики попередників, бо за обсягом поданого матеріалу в темах та стилем його викладу він є цікавим симбіозом підручника і наукової монографії: з одного боку, авторка прагне однозначно й чітко, як потрібно в підручнику, викласти проблеми граматики, а з іншого – принагідно вдається до аналізу відмінних думок, підходів, нового осмислення явищ у граматиці, що споріднює його з теоретичною монографією.

Нещодавно з'явився підручник **“Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис”** (К. : Знання, 2010) та навчальний посібник **“Сучасна українська літературна мова”** за редакцією С.О. Карамана (К. : Вид-во “Літера ЛТД”, 2011), у яких М.Я. Плющ є автором розділів зі словотвору, морфемної структури слова, словотворення іменників, прикметників і дієслів та морфології.

Звичайно, жанр підручника не може об'єктивно представити обшири граматичних зацікавлень Марії Яківни Плющ. Їх віддзеркалюють теми кандидатських дисертацій аспірантів, якими вона керувала і керує тепер. Ці теми не випадкові, вони народилися в процесі обмірковування непростих проблем сучасної мовознавчої науки. Ними була одержима Марія Яківна як науковий керівник, тому чітко спрямовувала своїх аспірантів (їх у неї – 29), що додавало їм впевненості у творчих пошуках. Грамматичний вишкіл М.Я.Плющ – це школа ретельного, вдумливого, глибокого вивчення граматичного ладу української мови, надійний компас для її учнів у подальших наукових пошуках.

А як сяяли очі в Марії Яківни, коли вона дискутувала як офіційний опонент з аспірантом на засіданнях спеціалізованих вчених рад! Для неї відгук про дисертацію – не просте переповідання проблематики виконаного дослідження. Вона завжди намагалася ширше поглянути на обговорювану проблему, викласти свою позицію чи можливе її розв'язання, тобто була компетентним, принциповим, об'єктивним офіційним опонентом.

Багаторічні творчі пошуки в царині сучасної граматики, активна участь в обговореннях її складних проблем на конференціях, семінарах, зі студентами та аспірантами, відрядження для читання спецкурсів у навчальні закордонні заклади освіти посприяли формуванню граматичної школи Марії Яківни Плющ, визнанню її незаперечного авторитету серед колег-граматистів.

Багаторічна викладацька праця дала змогу Марії Яківні реалізувати себе і в розробленні нових курсів, серед яких чільне місце посів лінгвістичний аналіз художнього тексту. Вона видала (у співавторстві) навчальний посібник для студентів філологічних факультетів **“Методика лінгвістичного аналізу тексту”** (К. : Вища школа, 1984. – 120 с.).

Марія Яківна Плющ – досвідчений, авторитетний методист, що вніс помітний внесок в українську лінгводидактику. Вона надрукувала низку навчально-методичних посібників для вчителів української мови та літератури, серед яких: **“Вивчення морфології в 5 – 6 класах”** (К. : Рад. школа,

1988. – 167 с.; **“Українська мова: Довідник”** (у співавторстві; К. : Рад. школа, 1990. – 254 с.; К. : Освіта, 2002. – 255 с.), **“Українська мова. Дидактичний матеріал з морфології”** (у співавторстві; К. : Ленвіт, 2003. – 184 с.), двох підручників для гімназій, ліцеїв, шкіл з поглибленим вивченням української мови: **“Рідна мова”** для 9 класу (у співавторстві; К. : Освіта, 2002. – 287 с.), **“Рідна мова”** для 10 класу (у співавторстві; К. : Освіта, 2004. – 351 с.) та ін. Про її високий авторитет в освітянській сфері свідчать відповідальні ділянки роботи, у яких вона брала й нині бере участь, зокрема як голова секції української мови під час проведення всеукраїнських студентських олімпіад з української мови і літератури та Всеукраїнському третьому турі змагань учнів Малої академії наук, як член Експертної комісії Міністерства освіти й науки України тощо.

Наукові праці Марії Яківни Плющ не втратили своєї актуальності попри нові спроби осмислення досліджуваних у них проблем морфеміки, словотвору, морфології та синтаксису і прислужаться всім, хто прагне глибше пізнати граматичний лад сучасної української літературної мови, хто схоче скористатися методичними порадами щодо вивчення рідної мови.

Викликає захоплення безмежна відданість Марії Яківни Плющ обраному фахові, вірність улюбленій професії. Понад 60 років вона викладає студентам різні мовознавчі курси в одному навчальному закладі – тепер Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова, у якому навчалася сама, закінчила аспірантуру і захистила кандидатську дисертацію, у якому багато літ гордо звучить її професорське звання.

У Марії Яківни давні фахові зв'язки з Інститутом української мови. В Академії наук України вона апробувала і успішно захистила свою докторську дисертацію, що гідно презентує дослідження граматики відмінків української літературної мови. Вишівська професорка – постійна учасниця наукових конференцій, безвідмовний опонент на захистах дисертацій, принциповий рецензент, шанована колегиня.

Науково-педагогічну працю Марії Яківни Плющ відзначено численними нагородами. Вона – “Відмінник народної освіти УРСР” (1971), “Окличник просвещения СССР” (1982), Заслужений працівник народної освіти України (1995). Її нагороджено медалями “За трудову доблесть” (1970), А.С.Макаренка (1990), грамотами Міністерства освіти України. Високо поціновано наукову працю Марії Яківни Плющ. Міжнародний бібліографічний центр (Кембридж, Англія) присудив їй “Медаль честі” в номінації “Жінки світу в галузі наук 2000 – 2001”, а Міністерство освіти і науки України – медаль “За наукові досягнення” (2005). У 2010 році її нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня.

У Марії Яківни велика наукова родина, чому посприяв її високий професіоналізм. До неї серцем линуть усі: викладачі, вчителі, аспіранти й студенти. А ще в неї лагідна вдача, добре серце, щедра жіноча душа. Вона завжди сонячна, привітна й відкрита для спілкування.

Марію Яківну Плющ вирізняє велика любов до життя, бажання пізнавати всі його чарівні барви і найтонші відтінки. Її любов зігріває всю родину – коханого чоловіка Миколу Романовича, сина та внучку.

Ювілеї минають, залишають по собі незабутні враження, а Марія Яківна, як і завжди, у чудовій творчій формі, сповнена бажання й рішучості досліджувати нові наукові проблеми, жити активно й цікаво, збагачувати українське мовознавство вагомими набутками.

Щиросердно вітаючи Вас, дорога Маріє Яківно, зі славним Ювілеєм, бажаємо і надалі черпати снагу до життя і творчості з глибоких духовних криниць рідного народу!

Зичимо справжнього поцінування Вашої багаторічної невтомної педагогічної і плідної наукової праці! Хай стоголосо лунає величальна студентська ОСАННА!

Нехай ніжно звучить у Вашій душі незабутня пісня молодості, сяють від щастя очі, розквітають у чарівній посмішці уста!

Міцного здоров'я, творчої наснаги Вам для реалізації нових задумів, довгих щасливих років життя, родинного затишку і тепла!

Катерина Городенська,
доктор філологічних наук, професор